

VISEĆI SVEĆNJACI SA PODRUČJA SREDNJEVEKOVNE SRBIJE

Vesna BIKIĆ

Arheološki inštitut, YU-11000 Beograd, Kneza Mihaila 35/IV, b.p. 2002

e-mail: v.bikic@ai.sanu.ac.yu

IZVLEČEK

S područja srednjeveške Srbije so znani trije viseći svećniki – dva iz Dečanov in eden iz samostana Sopoćani. Vsi pripadajo specifični skupini svećnikov v obliki krone, ki so bili serijsko izdelani v severnoflamskih in nemških delavnicah od 14. stoletja dalje za osvetljevanje cerkva. Preprostejše svećnike najdemo v meščanskih hišah. Za obravnavane svećnike je mogoče določiti le regijo porekla, ne pa tudi delavnice, v kateri so nastali. Svećniki iz flamskih delavnic so na ozemlje Srbije prišli preko Benetk, na namembne kraje v notranjost Srbije pa so jih dostavljali dubrovniški trgovci.

Ključne besede: svećniki, proizvodnja svećnikov, uporaba, simbolični pomen, trgovina

CANDELABRI SOSPESI NELLE ZONE DELLA SERBIA MEDIEVALE

SINTESI

Nelle zone della Serbia medievale sono conosciuti tre candelabri sospesi – due di Dečani e uno del convento di Sopoćani. Tutti e tre appartengono al gruppo specifico di candelabri a forma di corona che venivano fabbricati in serie dai laboratori fiamminghi settentrionali e tedeschi dal 14° secolo in poi per l'illuminazione delle chiese. I candelabri più semplici si trovano nelle case della borghesia. Per i candelabri in questione possiamo determinare soltanto la regione di origine e non il laboratorio in cui sono stati fabbricati. I candelabri provenienti dai laboratori fiamminghi sono arrivati nel territorio serbo attraverso Venezia per poi essere trasportati dai mercanti di Dubrovnik fino alla destinazione finale.

Parole chiave: candelabri, produzione di candelabri, utilizzo, significato simbolico, commercio

U prvom pregledu bakarnih i bronzanih predmeta koji su iz Severne i Zapadne Evrope dospevali na područje Srbije, Bojana Radojković je, pored ostalog, skrenula pažnju na gotički viseći svećnjak iz manastira Dečana (Radojković, 1978). Gotovo 30 godina kasnije, kada su na inicijativu prof. Mitje Guština detaljno obrađeni i publikovani predmeti sa broda potopljenog kod Gnalića (Biograd na moru), među kojima je bilo i visećih svećnjaka, stručnoj javnosti je na nov način skrenuta pažnja na predmete proizvođene u specijalizovanim evropskim radionicama u 15. veku i kasnije.

Do danas su sa područja Srbije poznata tri viseća svećnjaka – dva iz Dečana i jedan iz manastira Sopoćani – koji su sačuvani u dovoljnoj meri da se jasno sagledava njihov izvorni izgled. Oni pripadaju specifičnoj skupini svećnjaka u vidu krune, koji su serijski proizvođeni u severnoflamanskim i nemačkim radionicama počev od 14. veka. Zbog osobene dekorativnosti u stručnoj literaturi poznati su pod zajedničkim nazivom *Kronleuchter*, tj. svećnjaci u vidu krune (Jarmuth, 1967, 77–108, 155–179). Rađeni su od mesinga ili bronz, tehnikom livenja, veoma suptilnim i složenim tehnikama peščanih kalupa. Za finalnu obradu korišćen je strug i sitni alati različitih oblika. Elementi su pravljani od legura čiji su sastojci bili mešani u različitim razmerama, tako da se u pojedinim slučajevima delovi na svećnjacima razlikuju po boji, koja je nekada više žuta ili crvena (razlika u boji legure se uočava na delovima sveć-

Sl. 1: Dečani, svećnjak iz manastira (prema Timotijević, 1986, sl. 1).

Fig. 1: Dečani, chandelier from the monastery (Timotijević, 1986, fig. 1).

njaka iz Sopoćana). Po svoj prilici, površina kod svih svećnjaka bila je uglačana, gotovo ispolirana.

Svećnjaci su proizvođeni serijski – u kalupima su rađeni pojedinačni delovi od kojih su potom sklapane različite vrste svećnjaka i svetiljki, stojećih, zidnih i velikih visećih u vidu krune (Jarmuth, 1967, 77–122, 155–196; Kuile, 1980). Delovi rađeni u prepoznatljivom maniru – izvijene grane sa listićima, okapnice tj. tanjirići sa čipkastom ivicom i čašice za sveće – sklapani su šrafljenjem i uglavljanjem u žljebove, pri čemu je svaka grana imala posebnu oznaku koja je odgovarala oznaci unutar žljeba.

Do danas poznati sačuvani poznogotički i renesansni svećnjaci pokazuju, da ne postoje dva identična primerka (Jarmuth, 1967, Abb. 87, 88, 156–159). Možda bi to najpre upućivalo na mišljenje da su se do našeg vremena sačuvali tek pojedini primerci određene serije, mada ne bi trebalo isključiti mogućnost izrade po posebnoj porudžbini za neke poznate kupce.

Međusobno slične elemente ima čitava jedna, ne mala, skupina primeraka sa područja omeđenog Rajnom i Moselom na istoku i Maasom na zapadu, koje danas dele Belgija, Francuska, Nemačka i Holandija (Jarmuth, 1967, Abb. 67, 77–108, 157–159).

I svećnjaci sa područja Srbije su međusobno različiti u pogledu oblika, tj. tipova, tako da dosta dobro ilustruju karakter produkcije flandrijskih svećnjaka. U prethodnom periodu najčešće je ilustrovan jedan gotički svećnjak, čiji su delovi pronađeni 1955. godine u manastiru Dečani, među odbačenim oštećenim predmetima od gvožđa i kalaja (Radojković, Andrejević, 1966, 147–148; Radojković, 1977, 86–87, sl. 55; 1978, 179–183, sl. 5; Timotijević, 1986, 215–228). Svećnjak od mesinga se nalazi u Muzeju primenjene umetnosti u Beogradu; visina svećnjaka je 102 cm, dužina grane je 32 cm, visina figure Bogorodice je 17 cm. Svećnjak je u vidu izdužene profilisane čašice (kandila), na čijem je završetku izvorno bila lavlja glava (sl. 1). Nad čašicom je jedan oktogonalni element i gotički tabernakul sa stepenasto uzdignutim postoljem na kojem je figura Bogorodice sa krunom na glavi, sa flabelumom i skiptrom u rukama. Izvijene grane sa liščem, na čijim se krajevima nalaze čašice za sveće, uglavljene su u žljebove na oktogonnom delu.

Svećnjak je prvobitno datovan u razdoblje oko sredine 14. veka, a njegovo dospeće u manastir je dovedeno u vezu sa obnovom velikog dečanskog horosa krajem tog veka, koji je darovala kneginja Milica sa sinovima Stefanom i Vukom (Radojković, 1966, 20–21; 1978, 181–182; Šakota, 1984, 49, 51). Sa druge strane, dosta složene simboličke poruke, koje je detaljno razmatrao M. Timotijević (Timotijević, 1986, 226), upućuju na poznije datovanje, i to okvirno u prvu polovinu 15. veka, što bi značilo da je dospelo u Dečane u vreme vladavine despota Đurđa Brankovića, neposredno pre pada Države srpskih despota pod tursku vlast 1459. godine.

Do danas su najbolje poznati primerci ovakvih svećnjaka iz razdoblja 15. veka. U novijoj stručnoj literaturi najčešće ilustrovani su iz crkve Sv. Jakova u Hagu (Sint Jakobskerk te Haag), koji se nalazi u Rijksmuseumu u Amsterdamu (broj BK-NM-9387), i iz Musée des Beaux Arts u Lionu, koji je najverovatnije iz crkve u Dordrechtu (Kuile, 1979, 111–117, 152–153; 1980, 148–149, Fig. 6; Timotijević, 1986, sl. 3, 4, 6).¹ Uz pomenute, još jedan raskošniji svećnjak nekada je krasio gradsku većnicu u Regensburgu, ali je uništen u Drugom svetskom ratu (Radojković, 1966, sl. 15). Takođe, svećnjak sličan dečanskom, ali sa dva reda grana, nalazio se u crkvi Sv. Klimenta u Ohridu sve do početka 20. veka (Kondakov, 1909, 249; Timotijević, 1986, 224).

Nalaz delova jednog visećeg "demoniranog" svećnjaka obeležio je prvu arheološku kampanju u manastiru Sopoćani, u leto 1973. godine (Bikić, 2008). Delovi su otkriveni ispred odaje južnog konaka, složeni u jami koja je iskopana namenski, u vidu skrivnice, što je bila uobičajena praksa za sakrivanje skupocenih predmeta velikih dimenzija. Pored tela, koje je u vidu profilisanog stubića sa lavljom glavom, od većine ostalih elemenata pohranjen je po jedan komad: mala grana sa listićima, velika grana sa listićima, mala cilindrična čašica za sveću i veća šestougaona čašica za sveću.² Broj okapnica – tanjirića sa stopom modelovanom u vidu čipke, nešto je veći, jedna mala i po četiri različite srednje veličine. Nakon restauracije, koja je obuhvatila izlivanje elemenata koji nedostaju (sl. 2), svećnjak je predat na čuvanje Narodnom muzeju u Beogradu.³

Sudeći prema broju žljebova, na svećnjaku se izvorno nalazilo po šest grana u dva reda. Preostali delovi svećnjaka nisu otkriveni, tako da nije moguće sasvim pouzdano utvrditi njegov originalni izgled. Ukupnim izgledom svećnjaku iz Sopoćana slični su primerci koji su na osnovu stilskih karakteristika okvirno datovani u razdoblje 15. i prve polovine 16. veka, npr. iz crkve Sv. Jakova u Ahenu, iz Memlingmuseuma u Brižu (broj B4299), kao i jedan iz Rijksmuseuma u Amsterdamu (broj BK-NM-10798), koji se najverovatnije nalazio u crkvi Sv. Jovana u Hertogenbošu (Sint Janskerk te s'Hertogenbosch) (Jarmuth, 1967, Abb. 92, 157–159). Na svim navedenim, a i ostalim svećnjacima ovog tipa, nad telom u vidu profilisanog stubića gotovo po pravilu nalazila se figura Bogorodice, na čiju krunu je pričvršćivana alka sa lancem, pomoću kojeg se svećnjak kačio o strop (Jarmuth, 1967, Abb. 87, 88, 91, 92, 156–159). Ovo otvorenim ostavlja mogućnost da je i sopoćanski primerak mogao izvorno slično izgledati. Utisak je da je

Sl. 2: Sopoćani, svećnjak iz manastira nakon rekonstrukcije (foto: N. Borić).

Fig. 2: Sopoćani, chandelier from the monastery after reconstruction (photo: N. Borić).

u odnosu na do sada objavljene, nama poznate primerke, svećnjak iz Sopoćana najjednostavniji. Naime, telo je gracilno i jednostavno, sastavljeno iz svega nekoliko elemenata, dosta blage profilacije. Uz to, na izvijenim granama su jedino listići, što je ređa pojava u odnosu na kombinaciju listića i žirova.

Okolnost da je viseći svećnjak nađen u toku arheoloških iskopavanja nije omogućila preciznije datovanje nalaza. Stoga bi trebalo razmotriti i okolnosti pod kojima je ovakav jedan predmet mogao dospeti u Sopoćane. Kao što je naznačeno, prema ukupnom izgledu, kombinaciji i vrstama elemenata, a na osnovu raspoloživih analogija, svećnjak se može jedino okvirno datovati, najverovatnije u 15. vek, po svojoj prilici ne pre druge četvrtine tog veka. To najrealnijom čini pretpostavku da je dospao u Srbiju neposredno pre turskih osvajanja ovih krajeva 1455. godine (Spremić, Kalić, 1982, 297–299). To bi, dalje, značilo da je svećnjak mogao biti poručen u vreme prve velike obnove Sopoćana, koja je usledila nakon kosovske bitke i prodora Turaka u Srbiju, kada su manastirske zgrade bile porušene i spaljene. Veliki zamah obnova je imala na

1 Osim u navedenoj literaturi fotografije sa sažetim opisima svećnjaka su na raspolaganju na: Larsdatter (2008–07).

2 Visina tela (bez alke) je 66 cm, a najveća širina je 86 cm; dužina veće grane je 31 cm, dužina manje grane je 20 cm, prečnik većeg tanjirića je 10 cm, a manjeg 8,2 cm, visina šestougaone čašice je 9,5 cm, a visina cilindrične čašice je 6,2 cm.

3 Restauraciju je obavio akademski vajar mr Zoran Kuzmanović, kome se i ovom prilikom zahvaljujem na dopuštenju da iznesem njegova zapažanja u vezi materijala i tehnike izrade svećnjaka.

Sl. 3: Dečani, svećnjak iz manastira (prema Šakota, 1984, sl. 5).

Fig. 3: Dečani, chandelier from the monastery (Šakota, 1984, figure 5).

početku 15. veka i tada su, pored ostalog, sazidane zgrade s tremovima na severnom i južnom delu porte (Kandić, 1986, 23–27; Popović, 1994, 171–174).

U crkvi manastira Dečani sačuvan je još jedan, renesansni svećnjak koji ima telo u vidu profilisanog stubića, sastavljeno od prstenastih i loptastih elemenata, s lavljom glavom na završetku (sl. 3) (Šakota, 1984, sl. 5; Timotijević, 1987, 43–51). Šest krakova izvijenih u vidu slova S uglavljeno je pomoću žljebova koji se nalaze na krupnom loptastom elementu pri dnu tela. U odnosu na druge, kod ovog tipa svećnjaka gornji deo kraka sa tanjirićem i čašicom za sveću zaklapa gotovo prav ugao, zbog čega se u nemačkoj stručnoj literaturi naziva *Winkelarmkronen* (Jarmuth, 1967, 160–179). Na vrhu se nalazi dvoglavi orao raširenih krila, na čijim glavama su krunice. Još jedan sličan svećnjak mogao je postojati i u Beogradu, sudeći po krilu orla koje je pronađeno u toku arheoloških istraživanja u Zapadnom podgrađu Beogradske tvrđave 1972. godine (sl. 4).

Sličan svećnjak, ali jednostavnije profilacije i sa tri kraka, nalazi se i danas u manastiru Morači (Timotijević, 1987, 43, sl. 2), a od ranije su bili poznati i primerci iz crkve Sv. Kuzmana i Damjana na Lastovu i sa potopljenog broda u Jadranu, kod Gnalića u blizini Biograda na moru (Petricioli, 1969–1970, 108–111; Timotijević 1987, 46, sl. 3, 4; Mileusnić, 2006, 48–53; Stadler, 2006, 109, fig. 3).

Sudeći prema ukupnom izgledu, svećnjak iz Dečana najbliži je nalazima iz Gnalića, pa se može pretpostaviti da je nastao u isto vreme, tokom druge polovine 16. veka. Ipak, taj nalaz, kao i neki drugi slični, poput svećnjaka iz Libeka ili Bremena, raskošniji su od dečanskog, utoliko što imaju više krakova u dva ili tri reda (Jarmuth, 1967, figs. 143, 151).

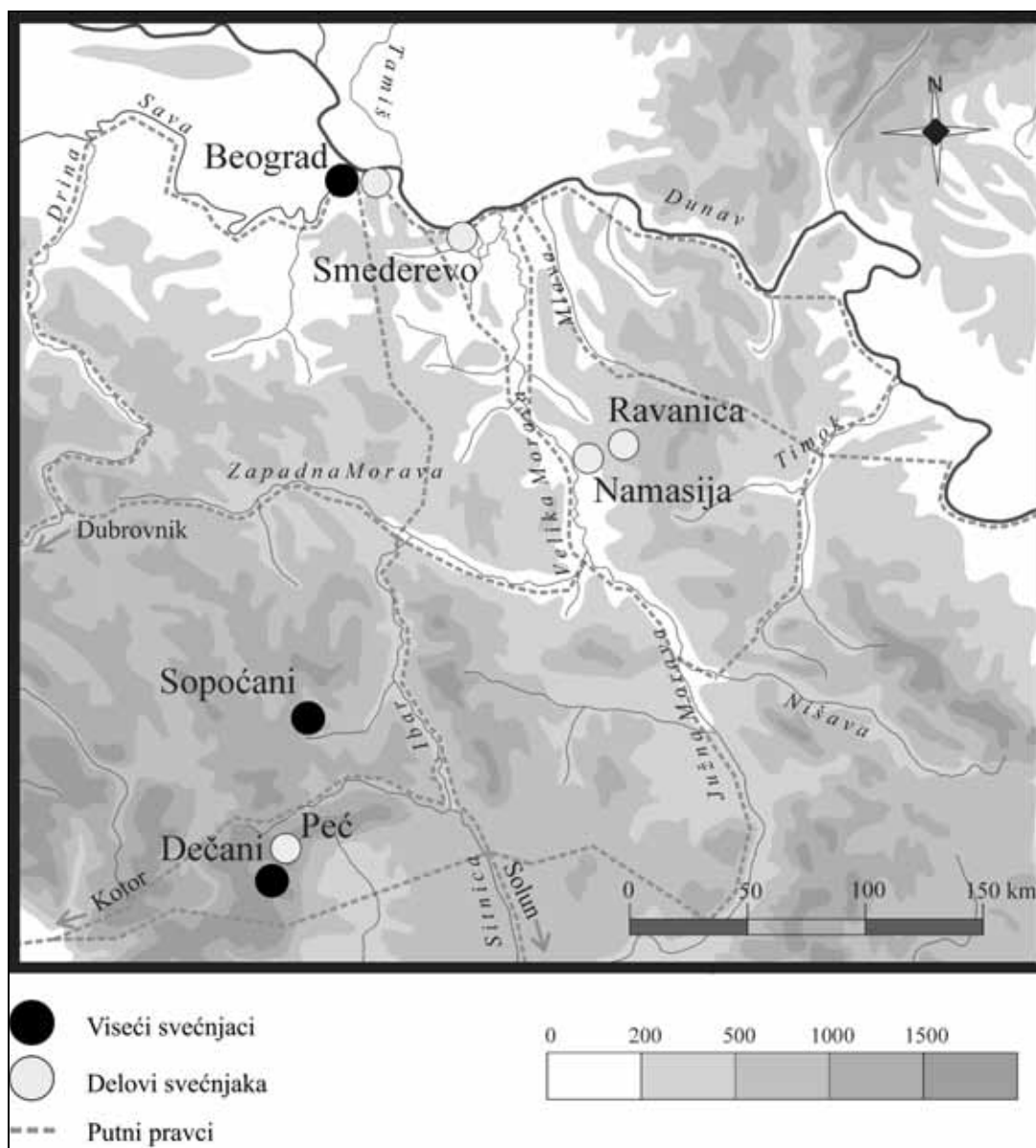
Sl. 4: Beogradska tvrđava – Zapadno podgrađe, deo renesansnog svećnjaka (foto: S. Pop-Lazić).

Fig. 4: Belgrade fortress – Zapadno podgrađe, part of a renaissance chandelier (photo: S. Pop-Lazić).

Kada je reč drugom primerku iste vrste, tj. krilu orla iz Beogradske tvrđave, njegovo datovanje se mora razmotriti u skladu sa okolnostima pod kojima je mogao dospeti u Beograd. Na osnovu svih dosadašnjih saznanja, razložno je pretpostaviti da u razdoblju prve kontinuirane turske vlasti (1521–1688) ovakav predmet nije mogao biti poručen niti okačen u nekom zdanju na prostoru tvrđave. U tom smislu, on je mogao dospeti u Beograd najranije u poslednjoj deceniji 17. veka, u periodu kratkotrajne austrijske prevlasti.

Budući da su pojedini isti delovi, poput čašica za sveće i okapnica, korišćeni za sve vrste svećnjaka, u slučaju otkrića pojedinačnih elemenata teško je utvrditi jesu li pripadali visećim, zidnim ili stojećim svećnjacima. Nalazi dekorativnih grana, okapnica sa čipkastim rubom i čašica za sveće upućuju na postojanje još nekoliko svećnjaka, mada se ne bi svi mogli označiti kao delovi visećih svećnjaka (sl. 5). U stvari, jedino se za nalaze iz manastira Namasije i Ravanice sa većom sigurnošću može pretpostaviti da su delovi od visećih svećnjaka (Brmbolić, 1984/1985, sl. 9, 10). U tom smislu, čašice za sveće, pojedinačno ili u kompletu sa okapnicama, mogle su biti delovi različitih svetiljki, poput nalaza sa Beogradske tvrđave (Bikić, 1992, sl. 2), Smederevske tvrđave (Cunjak, 1997, T. I/1) i iz okoline Peći (Narodni muzej u Beogradu, Zbirka srednjovekovne i vizantijske umetnosti, inv. br. 2263).

Većina poznatih primeraka visećih svećnjaka dosta dobro je dokumentovana, pri čemu je detaljno opisan

Sl. 5: Nalazi svećnjaka na području Srbije (karta: P. Špehar).

Fig. 5: Sites where chandeliers in the territory of Serbia were found (map: P. Špehar).

njihov ukupni izgled i karakteristike sastavnih delova (Jarmuth, 1967, 82–108; Kuile, 1979; 1980). Uz to, za pojedine tipove, poput svećnjaka sa telom u vidu baldahina i renesansnih sa dvoglavi orlom, detaljno je razmatrana i simbolika (Timotijević, 1986, 1987). Međutim, još neka važna pitanja ostala su do danas nedorečena i nedovoljno objašnjena.

Najpre se misli na razvojnu liniju visećih svećnjaka, kao i hronologiju promena koja je dovela do nastanka različitih poznogotičkih tipova. Nepostojanje ili neuspostavljanje solidne hronologije u neposrednoj je vezi sa okolnostima otkrića većine primeraka, odnosno nepo-

stojanjem stratigrafskog konteksta na osnovu kojeg bi se izvršilo preciznije datovanje. Primera radi, dečanski svećnjak nađen je među odbačenim predmetima od gvožđa i kalaja, dok je svećnjak iz Rijksmuseuma u Amsterdamu nađen u jednoj od podzemnih prostorija crkve Sv. Jakova u Hagu, 300 godina nakon što je crkva stradala u požaru.

Čini se nespornim da su svećnjaci sa baldahinom nad profilisanom čašicom, poput onih iz Dečana i Sv. Jakova u Hagu, nastali modifikovanjem starijih drvenih i metalnih horosa – polijejeja (Jarmuth, 1967, 80–82). Sudeći po izgledu elemenata i izrazitoj marijanskoj sim-

bolici oni su prevashodno pravljani za osvetljavanje crkava. Međutim, uporedo sa ovim monumentalnim, na isti način i u sličnom maniru izrađuju se i jednostavniji svećnjaci, sa telom u vidu profilisanog stubića, kakav je nalaz iz manastira Sopoćani. Ovakve svećnjake češće nalazimo u građanskim kućama, o čemu rečito svedoče prikazi na platnima flamanskih slikara, poput Jana van Eycka (*Verenici Arnolfini* iz 1434. godine), Rogiera van der Weydena (triptih *Blagovesti*, oko 1440. godine) Dierica Boutsa (*Tajna večera* na oltarskoj pregradi u crkvi Sv. Petra u Leuvenu, iz 1464–1467. godine) i drugih. U poznijoj etapi produkcije, iz 16–17. veka, svećnjaci su pojednostavljeni i oslobođeni kitnjastih dodataka (Jarmuth, 1967, 155–187). Sve ovo navodi na pomisao da su već na početku proizvodnje viseći svećnjaci razdvojeni po profanoj i svetovnoj liniji, pri čemu su iz osnovnog profanog tipa nastale sve kasnije varijante svećnjaka (Jarmuth, 1967, 96).

U vezi sa hronologijom je i veoma zanimljiva simbolika koju viseći svećnjaci u vidu krune izražavaju. Pored osnovne interpretacije da svetlost svetiljke označava Božje prisustvo, poznato je da su u srednjovekovnoj ikonografiji i brojevi imali veliku važnost u iščitavanju simboličkih poruka. Ovom prilikom podsetićemo da u kasnom srednjem veku svetlost postaje jedan od Bogorodičnih simbola, što se jasno odrazilo i na izgled svećnjaka tog vremena. Uz to, na dečanskom svećnjaku Bogorodica je u gotičkom tabernakulu predstavljena kao personifikacija Božanske premudrosti, koju osnažuje lav, dok bi osam krakova označavao broj novog života, tj. vaskrsenja (Timotijević, 1986, 215–220). Za razliku od dečanskog, svećnjak iz Sopoćana i njemu slični primerci ne nose izraženu simboličku poruku, osim što bi šest krakova mogla biti aluzija na broj koji označava stvaranje sveta.

Svećnjaci u narednim stolećima imaju drugačiju ikonografiju, koja je u neposrednoj vezi sa protestanskim programom, dinastijom Habzburgovaca i idejom Svetog rimskog carstva (Jarmuth, 1967, 293; Timotijević, 1987, 46–49, sa literaturom; Petricioli, 1969–1970, 108–111). Pre svega, oni su jednostavni, sasvim svedene dekorativnosti. Na vrhu se nalazi okrunjeni dvoglavi orao – heraldički znak Habzburške monarhije. Njega podupire dvostruka lavlja glava na završetku koja bi, u ovom kontekstu, najpre simbolizovala hrabrost, moralne i fizičke kvalitete. Međutim, valja imati na umu da su ovakvi svećnjaci pravljani za evropsko tržište, tako da je dvoglavi orao u različitim sredinama mogao biti tumačen na različite načine. Na području Srbije on je mogao biti jasna asocijacija na srednjovekovnu srpsku državu Nemanjića, čiji je kult bio negovan u obnovljenoj Pečkoj patrijaršiji (Ćorović-Ljubinković, 1975, 179–180; Timotijević, 1987, 49–50, sa literaturom).

Veoma značajno pitanje je i identifikacija radionica u kojima su ovi svećnjaci mogli biti napravljeni. U starijoj literaturi najčešće se pominje radionica u Libeku,

mada su po izradi raznovrsnih predmeta od bakra, bronzne i mesinga bile poznate i druge, npr. u Nimerbergu, Ahenu ili Dinanu (Jarmuth, 1967, 76–78, 173–176; Petricioli, 1969–1970, 107 i nap. 5; Radojković, 1978, 182; Timotijević, 1986, 226). Koliko nam je poznato, do sada nisu rađene uporedne analize sastava sirovina iz rudnika i legura korišćenih za izradu svećnjaka, te se i za naše primerke može odrediti jedino region porekla, ali ne i konkretna radionica u kojoj je nastao.

U vezi sa do sada rečenim je i pitanje mesta na kojem su svećnjaci mogli biti postavljeni. Sudeći po mestima nalaza, svećnjaci su, po svojoj prilici, poručeni isključivo za osvetljavanje crkava. Uobičajeno bi bilo da je jedan ovakav svećnjak osvetljavao najsvečaniji deo hrama, pod centralnom kupolom. Na tom istom mestu visio je monumentalni bronzani horos – polijejele, koji je kačen pomoću lanaca i kuka uglavljenih na jednakim rastojanjima po prstenu tambura kupole (Künel, 1987, 100–101; Todorović, 1978, 28). Prema primerima iz nešto kasnijeg razdoblja, poput crkve sv. Klimenta u Ohridu i manastira Morače, ovakvi svećnjaci visili su u sredini velikih polijejeleja, tamo gde su oni postojali (Kondakov, 1907, sl. 173; Timotijević, 1986, sl. 2). Na taj način oni su prevashodno koristili kao dodatno osvetljenje. Međutim, ostaje nepoznato da li je, u slučaju kada polijejeleja nije bilo, viseći svećnjak u vidu krune tada mogao preuzeti i ulogu polijejeleja u bogoslužju.

Čini se izvesnim da su iz flamanskih radionica svećnjaci dospeli posredstvom Venecije, budući da je jedan od stalnih pomorskih trgovinskih puteva u 15. veku i kasnije vodio do Briža (IMSS, 2008–07; Pavić, 2007, 38–39). Razvijen trgovinski promet Venecije posvedočen je robom različitog porekla (venecijanskom, istočnjačkom, zapadnoevropskom) koja je otkrivena, pored ostalog, i u brodovima potopljenim uz istočnu obalu Jadrana. Uz to, na jednom od njih, kod Gnalića u blizini Biograda na moru, nađeni su spakovani delovi od tri renesansna viseća svećnjaka (Petricioli, 1969–1970, 108–111; Timotijević, 1987, 44–46; Stadler, 2006, 107–109). Do odredišta u unutrašnjosti Srbije viseće svećnjake su dopremali najverovatnije dubrovački trgovci, putem koji je vodio od Dubrovnika, preko Trebinja, prema dolini reke Drine i dalje na tzv. Carigradski put ili nekim od puteva sa Zetskog primorja, pre svega iz Kotora (Škrivanić, 1974, 43–50, 62–69). Ovo je, pored dunavskog, bio drugi važan putni pravac kojim su, počev od 12.–13. veka, iz Srednje i Severne Evrope dospeli, pored ostalih, bakarni i bronzani predmeti, najpre korpusi, kasnije tanjiri, kadionice i svećnjaci (Radojković, 1978, 178–183; Bikić, 2006).

Viseći svećnjaci predstavljaju izuzetno značajne nalaze koji odlikavaju karakter uvoza iz udaljenih evropskih oblasti na područje srednjovekovne Srbije. Ono što ostaje svakako najveća nepoznanica je da li su u novoj sredini ovakvi svećnjaci prihvaćeni kao predmeti koji

imaju isključivo praktičnu namenu ili su, možda, posmatrani kao simboli čija su značenja mogla biti bliska sredini naviknutoj na vizantijsku religioznost (Timotijević, 1986, 226–227). U svakom slučaju, sveobuhvat-

nije proučavanje uvoznih predmeta gotičkog i renesansnog stila na području Balkana svakako bi doprinelo boljem razumevanju i duhovne sfere ove teme.

HANGING CHANDELIERS FROM THE TERRITORY OF MEDIEVAL SERBIA

Vesna BIKIĆ

Archeological Institute, YU-11000 Beograd, Kneza Mihaila 35/IV, b.p. 2002

e-mail: v.bikic@ai.sanu.ac.yu

SUMMARY

Three hanging chandeliers are known from Serbia's territory – two from Dečani and one from the Sopoćani monastery. They belong to a specific group of chandeliers shaped like crowns, which were mass-produced in northern Flemish and German workshops from the 14th century onwards. Chandeliers from the territory of Serbia were mutually different regarding their shape and, thus, illustrate the character of the Flemish chandelier production quite well. Until today, the best known examples of such chandeliers were from the 15th century. Considering that individual identical parts, such as the candle-socket and drip-pan, were used for all shapes of chandeliers, in an instance of finding only individual elements it is hard to determine, whether they belonged to hanging, wall, or free-standing chandeliers. A solid chronology does not exist and has not been established, which is in direct connection with the discovery circumstances of most examples, i.e. the non-existence of a stratigraphical context based on which a more precise dating could be performed.

Chandeliers like those from Dečani were formed by modification of older wooden and metal horos – polielei. They were primarily made for lighting churches. In the same way and in a similar manner simpler chandeliers were also made, with the body shaped like a profiled small column, such as the find from the Sopoćani monastery. Such chandeliers are more often found in middle-class houses, clearly depicted on canvases of Flemish painters. As opposed to the Dečani chandelier, the one from Sopoćani and pieces similar to it do not carry a distinct symbolic message, except for the six arms possibly being an allusion to the number signifying the making of the world.

Up to now, no parallel analyses concerning the composition of the mined raw material or the alloys used in the making of the chandeliers have been conducted, thus, only the region of origin can be determined for our examples, but not the direct workshops in which they were made. Older scientific literature mentions a workshop in Lübeck, although other workshops are known for making various objects from copper, bronze and brass, e.g. in Nürnberg, Aachen or Dinan. The chandeliers came from Flemish workshops via Venetian mediation. They were most likely transported to the inland towns in Serbia by merchants from Dubrovnik, whose routes took them from Dubrovnik, through Trebinje, through the Drina river valley and further on the so-called the so-called Constantinople Road or through some route from the Zeta Littoral, primarily from Kotor.

Hanging chandeliers represent exceptionally distinctive finds, which reflect the character of imported goods from distant European lands to the area of medieval Serbia. What yet remains the biggest question is, whether the chandeliers were considered as exclusively practical objects in their new midst, or whether they were considered as symbols, whose meaning could have suited the population accustomed to Byzantine piety.

Key words: chandeliers, chandelier production, use, symbolic meaning, trade

VIRI IN LITERATURA

Bikić, V. (1992): Poznogotički bronzani svećnjaci sa Beogradske tvrđave. Saopštenja Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture, XXIV. Beograd, 223–228.

Bikić, V. (2006): Venetian influences in the eastern Adriatic hinterland. U: Guštin, M. Gelichi, S., Spindler, K. (eds.): The Heritage of the Serenissima – The pre-

sentation of the architectural and archaeological remains of the Venetian Republic, Proceedings of the international conference (Izola–Venezia, 4.–9. 11. 2005). Annales Mediterranea. Koper, Založba Annales, 201–210.

Bikić, V. (2008): Višeci svećnjak iz Sopoćana, Saopštenja Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture, XL. Beograd, u štampi.

- Brmbolić, M. (1984/1985):** Predmeti od bronzne, bakra i stakla iz manastira Namasije, Zbornik Muzeja primenjene umetnosti, 28/29. Beograd, 83–92.
- Colli, A. (1983):** La tradizione figurativa della Gerusalemme celeste: linee di sviluppo dal sec. III al sec. XIV. U: Gatti Perer, M. L. (ed.): "La dimora di Dio con gli uomini", Immagini della Gerusalemme celeste dal III al XIV secolo. Milano, Pubblicazioni della Università Cattolica, 119–144.
- Cunjak, M. (1997):** Bronzani svećnjaci i kadionice iz Smederevske tvrđave. Saopštenja Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture, XXIX. Beograd, 125–135.
- Ćorović-Ljubinković, M. (1975):** Predstave grbova na prstenju i drugim predmetima materijalne kulture u srednjovekovnoj Srbiji. U: Božić, I., Đurić, V. J. (eds.): O knezu Lazaru, naučni skup u Kruševcu 1971. Beograd, Filozofski fakultet, 171–183.
- Đurić, V. J. (1963):** Sopoćani. Umetnički spomenici Jugoslavije, 2. Beograd, Srpska književna zadruga – Prosveta.
- Mileusnić, Z. (ed.) (2006):** Brodolom kod Gnalića. Annales Mediterranea. Koper, Založba Annales.
- IMSS (2008–07):** Michael of Rhodes. Institute and Museum of History of Science, Florence. [Http://brunelleschi.imss.fi.it/michaelofrhodes/index.html](http://brunelleschi.imss.fi.it/michaelofrhodes/index.html), 1. 7. 2008.
- Jarmuth, K. (1967):** Lichter leuchten im Abendland, Zweitausend Jahre Beleuchtungskörper. Braunschweig, Klinkhardt & Biermann.
- Jurišić, A. (1977):** Sopoćani – arheološka istraživanja. Novopazarski zbornik, 1. Novi Pazar, 63–72.
- Kandić, O. (1984):** Istraživanja arhitekture i konzervatorski radovi u manastiru Sopoćani, Saopštenja Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture, XVI. Beograd, 7–29.
- Kondakov, N. P. (1909):** Makedonija: Arheologičeskoe putešestvie. Sanktpeterburg.
- Kuile, O. ter (1979):** Een gerestaureerde geelkoperen kaarsenkroon uit de St. Jacobskerk in Den Haag. Bulletin van het Rijksmuseum, III. Den Haag, 111–117 (English summary 152–153).
- Kuile, O. ter (1980):** Onderdelen van een kerkkroon en van twee kandelaars uit St. Jacobskerk te Den Haag. Bulletin van het Rijksmuseum, III. Den Haag, 125–133 (English summary 148–148).
- Kühnel, B. (1987):** From the Earthly to the Heavenly Jerusalem, Representations of the Holy City in Christian Art of the First Millennium. Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte, 42. Supplementheft. Rom – Freiburg – Wien, Herder Verlag.
- Larsdatter (2008–07):** Medieval and Renaissance Interior Lighting: Candlesticks, Candelabras, & Chandeliers. [Http://www.larsdatter.com/candleholders.htm](http://www.larsdatter.com/candleholders.htm), 19. 7. 2008.
- Panić-Surep, M., Mandić, S., Živković, B. (1956):** Zaštita Sopoćana, Saopštenja Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture, I. Beograd, 15–27.
- Petricioli, S. (1969–1970):** Njemački renesansni svijećnjaci na Jadranu. Peristil, 12–13. Zagreb, 107–112.
- Popović, S. (1994):** Krst u krugu, Arhitektura manastira u srednjovekovnoj Srbiji. Biblioteka Umetnički spomenici. Beograd, Prosveta.
- Radojković, B. (1966):** Srpsko zlatarstvo XVI i XVII veka. Novi Sad, Matica srpska.
- Radojković, B. (1977):** Istorija primenjene umetnosti kod Srba, Tom I: Srednjovekovna Srbija. Beograd, Muzej primenjene umetnosti.
- Radojković, B. (1978):** Uvoz srednjovekovnih bakarnih i bronzanih predmeta iz Evrope na teritoriju Beograda i Srbije. Godišnjak grada Beograda, XXV. Beograd, 177–184.
- Radojković, B., Andrejević, M. (1966):** Konzervacija gotskog svećnjaka iz XIV veka. Zbornik Muzeja primenjene umetnosti, 9–10. Beograd, Muzej primenjene umetnosti, 147–148.
- Smith, E. B. (1971):** The Dome, A Study in the History of Ideas. Princeton monographs in art and archaeology XXV. Princeton, Princeton University Press.
- Spremić, M., Kalić, J. (1982):** Sultan Mehmed II Osvajač i Srbija. U: Kalić, J. (ed.): Istorija srpskog naroda II. Beograd, Srpska književna zadruga, 289–302.
- Stadler, H. (2006):** Tre brass candlesticks, sconces and chandeliers from Gnalić wreck. U: Guštin, M., Gelichi, S., Spindler, K. (eds.): The Heritage of the Serenissima – The presentation of the architectural and archaeological remains of the Venetian Republic, Proceedings of the international conference (Izola–Venezia, 4.–9. 11. 2005). Annales Mediterranea. Koper, Založba Annales, 107–109.
- Šakota, M. (1984):** Dečanska riznica. Beograd, Prosveta.
- Škrivanić, G. (1974):** Putevi u srednjovekovnoj Srbiji. Beograd, Turistička štampa.
- Timotijević, M. (1986):** Gotički viseći svećnjak iz manastira Dečana. Saopštenja Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture, XVIII. Beograd, 215–228.
- Timotijević, M. (1987):** Viseći renesansni svećnjak iz Dečana. Sveske Društva istoričara umetnosti SR Srbije, 18. Beograd, 43–51.
- Todorović, D. (1978):** Polijeje u Markovom manastiru. Zograf, 9. Beograd, 28–36.